

Rahvusriiklus

Rahvusriiklus põimib kokku kaks ideed: riikluse ehk teatud ala ja elanikkonna poliitilise korralduse ning rahvusluse ehk teatud kogukonna sotsiaalkultuurilise ühtsustunde. Tulemuseks on võimas sotsiaalsete tähenduste loomise ja legitimeerimise mehhanism, mis paljude autorite meelest üldse muudab võimalikuks moodsa ühiskonna tekkimise.

Kui algupäraselt tähistas rahvus (gens, natio) pigem sotsiaalkultuurilist, mitte poliitilist seotust, on hiljemalt Suure Prantsuse Revolutsiooni ajast valitsenud kujutus rahvuskogukondadest ka poliitiliste toimijatena ja riikluse õiguspäraste kandjatena. Sellega haakuvad rahvusvahelises õiguses rahvaste enesemääramise idee – igal rahval on õigus rajada oma riik – ning rahvusriikide suveräänsuse idee – iga riigirahvas korraldab oma elu ise ja omaenda eelistustest lähtudes (Habermas 1998, Heater 2004a, Pierson 2004, Bendix 2003, Nelson 2006, Chernilo 2007).

Habermasi (1998: 111-113) kokkuvõtlikus esituses väljendub rahvusriigi saavutus lahenduse pakkumine samaaegselt kahele väljakutsele: ta muutis võimalikuks uue legitimaatsiooniviisi (usulise asemel ilmaliku), mis põhineb uuel, abstraktsemal ühiskonna lõimumise vormil (seisuskogukondadest lepinguühiskonda liikumine). Rahvusriik vastas neile väljakutsetele kodanikkonna poliitilise mobiliseerimisega, mis väljendus järkjärgulises kodanikuautonoomia õiguslikus laiendamises ja demokraatliku poliitilise korralduse ülesehitamises. Neid muutusi võimaldab rahvustunde legitimeeriv mõju. Vaid ühise päritolu, keele ja ajaloo ümber kristalliseeruv rahvuslik eneseteadvus ja ühe rahva hulka kuulumise tunne muudab alamad kodanikeks ühtses poliitilises kogukonnas – liikmeteks, kes suudavad tunnetada ja välja kanda vastutust teineteise ees.

Riigi kui valitsemisinstitutsiooni jaoks on rahvuslus oluline eelkõige legitiimsuse allikana, sest kujutab endast olulist siduvat lüli tsentraliseeritud võimu ja turumajanduslikus kontekstis üha enam atomiseeruva ühiskonna vahel. Nagu mis tahes riigivormil, on ka rahvusriigil sunni kasutamise legitiimne monopol antud territooriumil, kuid erinevalt eelnevatest riigivormidest põhineb rahvusriigi legitiimsus rahva suveräänsuse ning enesemääramise ideedel. Algul oli tegemist puhtalt teoreetilise arusaamaga, kuid rahvusriikluse ehitamise käigus sai ideedest poliitiline reaalsus. Riik on ühise majandusruumi, kirjakeele, kultuuri, sümbolite jmt loomisele suunatud poliitikate kaudu kujundanud eelnevast seisuslikust ühiskonnast pärit paljudest eri staatusega sotsiaalsetest, etnilistest, usulistest jmt rühmadest ühtse rahvuse,

luues sellega aluse ka omaenda legitiimsusele. Seega võib väita, et rahvuslus seob riigi ja ühiskonna tervikuks, toetades mõlema toimimist.

Rahvusriikide kujunemise põhiprotsessiks on rahvusriikluse ehitamine. Rahvusriigi tõus tähendas põhimõttelist muutust riigi rolli mõtestamisel: riigiparaat häälestus valitseja asemel rahva teenimisele. Samas oli ja on rahvas idealiseeritud mõiste ning paljud riigid keelet, kultuurilt ja usundilt kirjud. Näiteks Prantsusmaal rääkis 250 aastat tagasi riigikeelt emakeelena vaid veerand elanikkonnast, Lätis tänapäeval veidi üle poole. Ühtne rahvas, keda teenida, tuli riigiparaadil sageli võimu kasutades luua, mida lihtsustas absolutismi ülalt alla valitsemise pärand.

Rahvusriikluse kujundamise oluliseks sisepoliitiliseks eelduseks on uut tüüpi riigivalitsemise põhimõtete tekkimine 18.–19. sajandil, mille aluseks sai seaduste kohaldamine kodanike suhtes, keda käsitatakse võrdsetena. See kindlustas seisusliku lähenemisega võrreldes oluliselt mõjusama riigivalitsemise. Tähtsaks välispoliitiliseks eelduseks rahvusriiklusele sai aga nüüdisaegse riikide süsteemi tekkimine, mida sageli seostatakse Westfaali rahulepingu sõlmimisega 1648. aastal. See süsteem põhineb jõudude tasakaalu ideel, mis eeldab tsentraliseeritud võimuga suveräänsete riikide olemasolu.

Rahvusriikluse tekkimise sotsiaalseid eeldusi tõlgendavad eri autorid erinevalt. Üheks mõjukamaks on Ernst Gellneri teooria, mis seob rahvusriikluse tekkimise ühiskondade moderniseerumisega. Ta väidab, et agraarühiskondades sidus inimesi ainult lokaalne identiteet ja lojaalsus ning et laiem rahvuslik identiteet tekkis alles ühiskondade moderniseerudes. Moderniseerumine on ajalooperiood, mis tõi tööstusrevolutsiooni käigus kaasa uue tööjaotuse, edendas sotsiaalset mobiilsust, inimestevahelist kommunikatsiooni ja hariduse standardiseerimist, aidates kaasa seisuslike hierarhiate kadumisele. Taolised protsessid eeldasid uut tüüpi laiema poliitilise ühenduse tekkimist, mis vastaks uuele sotsiaal-majanduslikule olukorrale ning toetaks selle toimimist. Kuna moderniseerivas ühiskonnas suurenesid poliitiliste üksuste mõõtmed, tuli neid kuidagi standardida, et inimesi kultuuriliselt sotsialiseerida. Seda funktsiooni hakkas täitma üldine kooliharidus – tekkisid koolikohustus ja ühtsed õppekavad või riiklikud lõpueksaminoõuded. Moderniseerumise kontekstis ei ole hariduse omandamine enam eliidi väljasõelumine nagu seisuseühiskonnas, vaid pigem möödapääsmatu eeltingimus kodanikuõiguste teostamiseks ja ühiskonnaelus osalemiseks.

Seega on Gellneri järgi formaalne haridus peamine vahend rahvusriigi loomisel ja kindlustamisel. Niisugusest modernistlikust vaatevinklist on rahvuslus mitmete laiemate ja

sügavamate sotsiaalsete protsesside tulem. See ei ole sõltumatu muutuja, mis eri keskkondades end ise taastoodaks, vaid muutuja, mis kerkib esile alles uusaja erilistes tingimustes. Siit tuleneb Gellneri mõneti paradoksaalsena kõlav seisukoht, et mitte rahvused ei loonud rahvuslust, vaid rahvuslus eksisteeris enne rahvusi ning sisuliselt lõi selle, see tähendab et rahvuslik ühtsus ei ole sugugi rohujuuretasandilt lähtuv nähtus, vaid selle tekitasid riikide eliidid rahvuslusideoloogia abil.

Teine olulisem modernistliku koolkonna autor Benedict Andersson rõhutab ametlikule ladina keelele vastandunud kohalike kirjakeelte ning trükipressi ja massimeedia loomise olulisust rahvusriikide tekkimisel. Seega, rahvusriiklus on ka tema arvates uusaja saadus, mille on teatud laiemate poliitiliste ja majanduslike eesmärkide saavutamiseks loonud ühiskonna eliit. Anderson on sõnastanud ka kuulsa metafoori rahvustest kui „kujutletavatest kogukondadest”. Kujutletav kogukond erineb tegelikust selles mõttes, et rahvusriik ei saa juba oma suuruse tõttu toimida inimeste vahetel suhtlemisel põhinedes. Enamik rahvusriigi liikmetest ei tunne üksteist ega kohtu näost näkku, ometi on inimestel olemas kujutlus rahvuslikust ühtsusest. See aktualiseerub eriti tugevalt teatud tingimustes – eelkõige ohu puhul riigi julgeolekule, aga ka näiteks spordivõistlustel, kus osalevad eri riikide esindajad.